

вог присуствовања и учествовања у вршењу наведених радњи. Због овога и примена изузетка тражи увек посебно образложење. Међутим, тешко је сагледати средство борбе против неоправданог изузетка. Остало би као могуће да се на захтев једне од странака понови радња којој странке нису присуствовале, што би представљало један облик новирања.

У претходном кривичном поступку странке расправљају на тај начин што своја тврђења износе усмено или писмено, и што учествују у извођењу радњи извиђаја и истраге уз могућност примене изузетка који је ослабљен установом новирања (*beneficium novorum*).

На главном претресу, према чијој се садржини доноси и пресуда, странке расправљају у најпотпунијем смислу речи јер усмено и непосредно износе суду своја тврђења и то како она која поткрепљује њихов захтев тако и она која оповргавају наводе противне странке. У теорији савременог кривичног процесног права не доводи се у питање постојање расправног начела у главном поступку односно на главном претресу.

Када је реч о расправном начелу у поступку по правним лековима, онда се при ширем излагању мора водити рачуна о примени поменутог начела у поступку по сваком од правних лекова установљеним ЗКП. Међутим, у једном сумарном казивању довољно би било истаћи да се расправност остварује почев од тога да се чује и друга страна (*audiatur et altera pars*), па до најпотпунијег вида расправљања кад дође до одржања главног претреса пред судом правног лека.

Са овим су изнете основне линије кретања расправности у југословенском социјалистичком кривичном поступку, а са тим је потврђена и вредност расправног начела као једног од водећих у вршењу социјалистичког кривичног правосуђа.

Расправност са својим елементима који је условљавају, обележјима који је одликују и варијацијама у којима се јавља у кривичном поступку представља једну од најактуелнијих тема кривичног процесног права јер је несумњиво тачно да је расправљање „отац истине”.

Др. Драгољуб В. Димитријевић

МАРГИНАЛИЈЕ О УСТАВНОМ РАЗВИТКУ И САВРЕМЕНОМ УСТАВНОМ ПИТАЊУ ЈУГОСЛАВИЈЕ

I. — Уставни проблем није нов за социјалистичку Југославију. Он није нов ни у смислу доношења Устава ни у погледу решавања структуре и функције уставности у складу са одређеним етапама нашег материјалног, друштвеног и политичког развика. Одлуке које су донете на Другом заседању АВНОЈ-а представљају не само први револуционарни Устав Југославије него и прво основно политичко и државно-правно решење основних уставних институција на којима се заснивала и градила Југославија као федеративна народна република. Устав од 1946 представља развика и систематизацију поставки првог револуционарног Устава и њихово уоквирење у уставност више или мање класичнога типа.

Овај Устав је пружио легитимност новом државном уређењу и поставио основу за његово учвршћење и даљи развитак у границама једног друштва које се морало и могло тек припремати за пуне социјалистичке преображаје и које је захтевало оквире и методе диктатуре пролетаријата, револуционраног етатизма и централизма.

По овим својим карактеристикама Устав од 1946 је имао позитивну улогу као правна основа прве припремне фазе у изградњи привреде и друштвеног система у складу са новим државно-правним својинским основама и под управљањем нових друштвених и политичких снага радног народа Југославије. Његова негативна страна се откривала утолико пре уколико је на његовим основама државни етатизам постајао систем заснован на државној својини на средствима за производњу, административним и чисто политичким облицима организације и управљања. Ова страна Устава дошла је у сукоб како са нужностима даљег економског и друштвеног развитка, тако и са суштином социјализма, тежњама и моралном одговорношћу најсвеснијих снага младог југословенског друштва које је у социјализму, националној и људској слободи видело и тражило једини излаз у правцу остваривања како вековних борби и тежња маса тако и суштине и логике Револуције.

То је све поново отворило уставни проблем. Он је био решен у знатној мери радикално у односу на први Устав, али још увек парцијално. Ово решење је нашло свој излаз у уставним законима од 1953 који нису представљали потпуне уставне текстове. Али уставни закони су потврдили и даље омогућили нове принципе, институције и тежње југословенског друштва, као што су суверенитет радног народа, друштвена својина на средствима за производњу, самоуправљање, економска демократија, комунално уређење и почетак прелаза савезне државе класичноправног типа у више-националну југословенску друштвено-економску и политичку заједницу самоуправног социјалистичког типа.

Поред, ове у одређеној мери нове, садржине, по којој се Уставни закон почео битно разликовати и од дотадашње класичне „социјалистичке уставности“ (изражене у совјетском Уставу од 1936 који је инкарнација Стаљиновог погледа на државу и социјализам), уставни проблем Југославије је открио и почео да решава и суштинска питања уставности у оквиру социјализма и социјалистичке демократије. Тај квалитативно нови аспект уставности је сагледан делимично и решен у том правцу; управо решен је до тадашњег нивоа општеполитичке свести о политичкој функцији уставности, као и у оквиру општег економског, друштвеног, политичког и културног развитка земље која се још увек борила да обезбеди материјалне услове, друштвене претпоставке, организационе облике, политичке снаге, идејне погледе, културну атмосферу и етичке норме за једно истински промењено, друкчије и ново демократско и хуманистичко социјалистичко друштво. У овим општим условима и оквирима сама друштвена и политичка стварност обухватала је низ противречности између политичке власти и самоуправе, монополизма и самосталности односно слободе; између прописаних општих интереса и осећај-

них и осетљивих личних и колективних интереса и спонтаних саглашавања са општим интересом.

Све је то дало печат и новом решењу уставнога питања. Уставни закон је почео да мења стару државу и да формулише принципе, снаге и оквира реалније демократизације и социјализације. Мењајући стару државу он је пошао од визије постепеног обезбеђења процеса „одумирања државе”. Осим тога, Уставни закон је први политичко-правни документ једне социјалистичке земље у коме се покреће и делимично решава проблем уставности као суштина питања Устава. Суштина уставности није у постојању Устава. Она се не састоји у његовој инструменталности. Она није гарантована ако су само проглашени извесни чак и напредни принципи друштвеног и политичког уређења.

Суштина уставности се састоји у стабилном и објективном разрешењу противречности између државности и положаја и улоге човека; између власти и друштвених односа на којима ниче ослобођење услова рада и човечије личности; између владе закона и принципа политичког опортунитета и арбитрерности. Суштина Устава није у томе да он буде „што бољи” инструменат владања и владајућих и улепшана фасада власти. Уставност постоји уколико Устав врши функцију разрешења свих друштвених и политичких противречности у оквиру једног нормативног поретка у коме нико нема више права него што му је по праву дато, а свако има право да се бори против злоупотребе овог начела и успостављање основних индивидуалних права и тиме несметане важности објективног правног поретка. Принципи па чак и декларације Устава морају имати основа у друштвеним и политичким односима, у правним средствима и у судским гаранцијама.

Суштина проблема уставности у социјалистичкој демократији је нашла у Уставном закону од 1953 своје привремено и парцијално решење, а доцније се осветљавала са сваким даљим разрешењем унутрашњих противречности нашег друштва у корист социјализма, права и слободе радних колектива, појединаца и човека. Уставни закон је прогласио да је Устав основни оквир свих овлашћења и права укључујући ту и права Савезне народне скупштине. Он је ојачао независност и самосталност судова и проширио контролу и одговорност управе. На основи радничког самоуправљања, комуна и уопште система друштвеног самоуправљања, тражене су противтеже тенденцијама политичког монополизма бирократије, административног централизма и управљања. Јачање и развитак ових институција, активизација милиона грађана и њихово претварање у све свесније и заинтересованије произвођаче и управљаче стварали су услове да се попово постави, још дубље теориски сагледа и политички оцени проблем уставности у једном социјалистичком и демократском систему.

II. — Савремени уставни проблем је наставак свих ових тражења и погледа. Али он је теориски тежи, политички одговорнији и друштвено далекосежнији од свих уставних проблема који су се у нашој новој историји до сада постављали. Док је Уставни закон предвиђао један нови друштвени и политички систем, који се рађа још увек у општим окви-

рима класичне државности, дотле нови Устав треба да изрази, учврсти и усклади тај нови друштвени и политички систем који се у материјално-друштвеним односима успоставља а по политичкој еминентности тражи једну доследнију и слободнију демократску афирмацију.

Разумљиво је да задатак новог Устава није и не може бити да од почетка или изнова пронађе или измисли друштвени и политички систем. Његов задатак је да правно афирмира, систематизира, усмери и олакша даље развијање једног објективно постојећег система друштвених односа који се рађа из нових међусобних положаја, односа и права радних људи Југославије и њихових радних колектива.

Оваква функција Устава не значи да је он обична форма, једноставни „одблесак” онога што постоји и проста механика односа снага, као што после Ласала мисле многи позитивисти, вулгарни материјалисти и социолози. Устав има своју стваралачку улогу не само као акт теориске и функционалне конструкције система, већ и као одговарајући активни и стваралачки део објективног система и његовог кретања. Уставност је једна од основних полуга социјалистичког уређења које још увек несавршено и противречностима прошарано па и у одређеној мери испресецано друштво и његовог политичког система у коме улога државе у одређеној мери остаје, а деполитизација и ослобођење друштва и човека зависе како од материјалног и општег кретања, тако и од места, структуре и улоге државе. Принцип уставности и као правни облик тј. као писани Устав и објективни закон, и као политичко начело, тј. као демократски политички механизам добија у социјалистичком друштву начелно и практички много већи значај него у условима капиталистичке демократије. То је разумљиво, јер у овом друштву уставност је негативна и одбрамбена, парцијална и још увек класно инструментална. У развијенијем социјалистичком и демократском друштву, она је општа, друштвена, усмеравајућа, активна и више опште објективна мера него класни инструмент.

Устав социјалистичкога друштва не може бити ни идеални ни општи Устав. Он нити може прогласити какву социјалистичку утопију, нити може представљати општи модел за социјализам или за свако конкретно социјалистичко друштво. Сваки Устав, уколико представља реалан политички инструменат и правни акт, мора изражавати политичко биће једног конкретног социјалистичког друштва у одређеном ступњу његовог постојања и развитка.

Међутим, за свако друштво које се испољило и релативно стабилизovalo као социјалистичко, а посебно за Југославију у савременој етапи њеног развитка, Устав мора садржати и остварити две основне карактеристике.

Прва се односи на његову „форму”, подразумевајући под овим изразом не само формалну већ материјалноправну страну Устава као „форме”. Сви уставни до данас, осим оних који су садржавали декларације права човека и грађанина из револуционарних периода, сведе се на чисто државне акте и акте о држави. То се исто тако односи и на уставе социјалистичких земаља, а посебно на Совјетски Устав од 1936, као и на уставе који су рађени по његовом моделу; у ред ових устава, у нешто

ограниченој мери и са извесним особеностима, долази наш први Устав од 1946. Извесно мање одступање од етатистичке природе устава представљају први совјетски Устав од 1918 и југословенски Уставни закон од 1953.

С обзиром на ову карактеристику, одређена је како материјална природа, тако и садржина ранијих Устава. Ови уставни су представљали и представљају више политичке него правне акте, тако да је границу и снагу њихове правне вредности одређивао владајући класни интерес у дијагонали класних и политичких односа и снага. Устав је само правни израз политичког опортунитета и приоритета. Ако је Устав садржавао извесни принцип уставности, механизам „тежа и противтежа”, тј. ограничења политичког приоритета, као што је случај у енглеском и америчком Уставу, ови механизми су били постављени и одигравају се у оквиру саме власти, односно уз чување и одбрану постојећег друштвеног поретка и виталних интереса владајуће класе, односно капитализма или државне бирократије.

Садржина ових устава углавном се сводила на организацију и овлашћења „јавних власти”; у најбољем случају, у уставима последније буржоаске демократије, вишепартиски систем и декларација о људским правима представљали су проширење али не и битну промену „политичке државе”, тј. политичке власти.

Устав социјалистичке државе развијенијег типа мора успоставити и гарантовати објективни правни поредак коме ће се потчинити сви фактори друштвеног и политичког живота, односно који ће се кретати у његовим границама и понашати сагласно његовим формама. Претварање политичког система у коме доминира руководећи политички фактор у сопствену уставну институцију радничке класе, то је један од услова јачања социјалистичке демократије. Једна врста уставног ограничења и самовеизивања свих фактора власти је основни закон уставности и једна од гаранција демократије и у социјализму.

Ова поставка изазива две последице. Прво, нови Устав, као основни закон мора бити заиста правни а не политичко — декларативни документ. То захтева да Устав буде прецизан и одређен, да што мање оставља законима и другим актима креирање основних друштвених односа и права. Правно говорећи, Устав мора гарантовати индивидуална и субјективна права и од њих поћи. Нико у том систему не може имати више права него што му по Уставу припада и не може их вршити изван уставних граница. Друго, овакав карактер Устава социјалистичке државе, која је још пуна прелазних и пролазних елемената, захтевао би једну допуну. Та допуна би се састојала у увођењу Преамбуле као увода у Устав. Она би имала јасан идејно - политички и декларативни карактер. Преамбула би указивала на правац кретања Уставом утврђеног система. Она би представљала нужну динамику у структури нашег Устава, која има и своју правну статистику. Уставно институционализирани друштвено - политички систем неизбежно би представљао ту релативну статистику.

Друга карактеристика Устава савременог социјализма, а посебно Југославије, огледа се у његовој садржини. Сваки прави устав је израз

одређеног облика демократије. Као што је Маркс истакао, основни елемент и суштина устава јесте демократија. То се посебно односи на устав социјализма који не може бити реални инструмент и закон ако не успоставља и гарантује социјалистичку демократију као нови облик, а донекле и тип демократије. Заснивајући се на друштвеним односима ослобођеног рада, који ставља радног човека у положај основног фактора производње, и расподеле, управљања и друштвено политичког живота, Устав социјализма мора изразити државу у процесу одумирања. Ова поставка, која још увек звучи апстрактно и утопистички за ухо етатиста и „реалиста”, мора наћи у Уставу свој конкретни израз и гаранцију.

То се најпре постиже предвиђањем низа нових начела и институција који превазилазе и мењају класичан појам и структуру државе. Југословенски социјалистички и политички развитак садржи већ у стварности низ ових принципа и институција. Тај развитак се у знатној мери креће у правцу остваривања јединственог политичког и економског суверенитета радног човека, и враћа произвођачу и човеку низ „отуђења” његове личности путем постепеног превазилажења свих облика приватне и државне својине на средствима за производњу, експлоатације човека од стране човека, хијерархија и себичности. Овај развитак садржи и такве институције, као што су: друштвена својина на средствима за производњу, радничка и друштвена самоуправа, самоуправна општина и низ облика све непосредније и стварније демократије.

У овим принципима и установама Устав добија нову садржину. Он постаје све више акт самоопредељења грађана и утврђивања њиховог места и утицаја како у форми државних институција тако и у процесу деетатизације и слободне акције грађана. Обухватајући, поред државе, друштвену самоуправу и форме слободног одлучивања и кретања грађана, Устав престаје да буде битно акт државе о држави.

Али ова нова садржина социјалистичког устава врши једну нову и оригиналну функцију коју гарантују ослободилачки и демократски носιοци социјализма. Власт се не ограничава својим формалним и привидним цепањем и противстављањем путем борбе политичких партија као кандидата власти. Отуда и најдемократскији устав у систему више партија буржоаске демократије не мења битно своје етатистичке елементе. Он не мења суштину политичке власти као монопола политичког насиља.

Нова функција устава у социјализму састоји се у формулисању и гаранцији услова под којима и институција у којима се власт смањује и утапа у друштвену самоуправу и самоорганизовано друштво у облику асоцијације произвођача. То има за последицу принципјелно и све стварније мењање политичке власти и претварање монопола у остварено право управљања од стране грађана. Власт се у тој мери мења и демократизује да постоји право и обавеза колектива и појединаца, који остварујући власт враћају своје отуђење и тиме ограничавају и постепено мењају њену монополистичку природу.

На овој основи концепција устава као објективног и важећег закона добија нов смисао и реалнију вредност од сваког поретка класичне

„правне“ државе у којој политички монопол власти је само распоређен, формализиран, а није промењен и подруштвљен.

То све показује да наш нови Устав мора изразити и развити социјалистичку демократију, и обезбедити њено усмерено кретање ка вишим фазама у правцу постепеног остваривања комунистичког друштва. Он није и не може бити Устав „прелаза у комунизам“; комунизам се не види и не постоји као конкретно друштво у које треба да се само „уђе“. Комунизам се припрема и постепено остварује у оквиру друштва које све последније, стварније, потпуније постиже материјално развијени социјализам, проширује и доживљава демократију и међусобне људске односе у којима су благостање, срећа и достојанство свих услов за благостање, срећу и достојанство сваког појединца и обратно.

Без социјалистичке демократије овог карактера и правца не може се ни поставити ни изразити један стварно нови прогресивни и данас све нужнији Устав социјалистичког друштва.

Др. Јован Ђорђевић

СТАТИСТИЧКИ ТЕСТОВИ У СОЦИОЛОШКОМ ИСТРАЖИВАЊУ

У процесу проверавања научних хипотеза можемо разликовати неколико међусобно испреплетених фаза или аналитичких ступњева од којих сваки има своје посебне логичке и техничке тешкоће. На овом месту изложимо само неке аспекте оних питања која искрсавају у вези са статистичким проверавањем научних хипотеза. Наше излагање је намерно упрошћено и, у много чему, непотпуно. Као што је већ у наслову нагловештено, у средишту наше пажње биће искуства савремене социологије.

Пре свега, треба рећи да је проверавање универзалних научних хипотеза у начелу много простије него проверавање статистичких хипотеза. Јер пошто универзалне хипотезе тврде да све појаве које имају обележје А у исти мах имају и обележје Б, хипотезе ове врсте је, очигледно, лако оповргнути: један једини изузетак или, другим речима, један једини случај који показује да појава која има једно обележје нема и друго може да послужи као довољан основ за њихово одбацивање. Међутим, код статистичких хипотеза, које тврде шта важи у већини случајева, ситуација је много сложенија: хипотезе ове врсте, очигледно, не можемо одбацивати на основу испитивања једног јединог случаја, јер оне, строго узев, не говоре ништа о појединачним случајевима, већ само о маси случајева исте врсте. Стога приликом проверавања статистичких хипотеза увек морамо узети у обзир већи број случајева. И сходно закону великих бројева, што је број ових случајева већи или, тачније, што је број узастопних испитивања помоћу различитих узорака већи, то ће наш закључак о томе да ли је хипотеза у питању с успехом издржала искуствено проверавање бити поузданији.

А сада пређимо на саму тему нашег саопштења. Напоредо с развијањем и усавршавањем многобројних инструмената за прикупљање искуствених података о релевантним друштвеним појавама и чиниоцима, у истраживачкој пракси друштвених наука последњих година све више